

УДК 159.9.1

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2024-3-14>

Сардак Андрій

*аспірант кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглядається феномен національної ідентичності, визначаються основні її ознаки та принципи формування, можливі варіанти формування у сучасних соціокультурних умовах. Як соціально-психологічний феномен національна ідентичність формує особливий вид індивідуальної свідомості, який дозволяє орієнтуватися в умовах масової поведінки. Здійснюється теоретичний аналіз проблеми формування національної ідентичності в умовах інформаційної війни, її важливість для забезпечення обороноздатності держави. В умовах інформаційної війни важливими елементами національної ідентичності є спільні елементи культури. Особливого значення надається таким складникам, як спільна географічна та побутова представленість, мова та спільна історична пам'ять. В умовах інформаційної війни особливої маніпуляції зазнають уявлення українців про події історичної давнини. Основною проблемою України в умовах протистояння інтервенції російської армії є руйнування національної ідентифікації на рівні масової культури, знецінення її на фоні інших культур, формування національної меншовартості. За нашими концептуальними уявленнями, національна ідентичність є складним соціальним феноменом, який формується впродовж тривалого часу, проходить складний процес визрівання в умовах системи освіти, масової культури. Національну ідентичність не можна сформувати у короткій перспективі, це особистісне новоутворення є узагальненою характеристикою людини, що пройшла процес соціалізації в умовах національної культури. Питання формування національної ідентичності в умовах війни має розглядатися на державному рівні як один із елементів національної безпеки. Держава має залучати для цього різні засоби та ресурси, особливо у сфері нематеріального виробництва, створювати умови для поширення національної культури серед носіїв української національності як на території України, так і поза її межами.

Ключові слова: національна ідентичність, нація, гібридна війна, цінності, смисли, культура, інформаційно-психологічні операції.

Sardak Andriy

*graduate student of the Department of social and practical psychology
Zhytomyr Ivan Franko State University*

THE PHENOMENON OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONDITIONS OF INFORMATION WARFARE

Abstract. The article explores the phenomenon of national identity, defining its main characteristics and principles of formation, and discussing possible formation options in modern socio-cultural conditions. As a social-psychological phenomenon, national identity shapes a particular type of individual consciousness that enables orientation in conditions of mass behavior. The paper conducts a theoretical analysis of the problem of forming national identity in the context of information warfare, emphasizing its importance for ensuring the defense capability of the state. It is determined that in the conditions of information warfare, important elements of national identity include shared cultural elements. Special significance is attributed to such components as common geographic and domestic representation, language, and shared historical memory. In the context of information warfare, Ukrainians' perceptions of events from historical antiquity are subjected to particular manipulation. The main problem for Ukraine in the face of Russian military intervention is the destruction of national identification at the level of mass culture, its devaluation against the backdrop of other cultures, and the formation of national inferiority. According to our conceptual understanding, national identity is a complex social phenomenon that develops over a long period, undergoing a complex process of maturation in the education system and mass culture. National identity cannot be formed in the short term; it is a comprehensive characteristic of individuals who have undergone a process of

socialization in the context of national culture. The issue of forming national identity in times of war should be considered at the state level as one of the elements of national security. The state should mobilize various means and resources, especially in the field of non-material production, to create conditions for the dissemination of national culture among Ukrainian nationals both within and beyond Ukraine's borders.

Keywords: national identity, nation, hybrid war, values, meanings, culture, informational and psychological operations.

Постановка проблеми й аналіз досліджень.

Національна ідентичність – це почуття належності та спільності із конкретною нацією або етнічною групою. Це поняття охоплює сукупність спільних елементів, які визначають ідентичність і самосвідомість групи осіб, що становлять певну націю. Елементи національної ідентичності можуть включати мову, культуру, історію, релігію, традиції, звичаї, символіку та інші аспекти. Національна ідентичність формується під впливом різних чинників, такими як географічне розташування, спільна історія, спільна мова, спільні цінності та інші консолідуючі елементи. Вона може виявлятися у політичних, соціальних і культурних аспектах життя нації [1]. Важливо враховувати, що національна ідентичність є динамічною та може змінюватися від покоління до покоління або під впливом змін у суспільстві та світовому контексті. Вона може бути об'єднуючою силою, але також може викликати конфлікти, особливо там, де різні групи мають відмінні уявлення про свою національну ідентичність, або про її культурне наповнення. Національна ідентичність є регулятором масової поведінки й інструментом соціального впливу, тому її формування є важливою складовою частиною державної оборони.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Національна ідентичність є предметом вивчення багатьох дисциплін, таких як історія, соціологія, політологія, антропологія, культурологія та інші галузі наук. Дослідження національної ідентичності можуть проводити історики, соціологи, антропологи, політологи та інші фахівці. В історію національної ідентичності значний внесок зробили такі вчені, як Ернест Гелнер, Бенедикт Андерсон, Ерік Гобсбаум, Антоні Сміт та ін. Кожен із них розглядає різні аспекти формування національної ідентичності, такі як роль мови, історії, масових комунікацій, символів та інших чинників. Сучасні дослідження національної ідентичності також враховують вплив глобалізації, міграційних процесів, змін у політичному ландшафті та інших факторів. Різні школи та підходи розглядають національну ідентичність із різних позицій, і дослідження у цьому напрямку продовжуються у межах академічних і наукових дисциплін.

У дослідженнях М.Й. Боришевського, В.О. Васютинського, П.І. Гнатенка, С.В. Лур'є, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.М. Павленко, М.І. Пірен, Н.В. Хазратової аналізуються психологічні особливості розвитку етнічної ідентичності, пояснюються психологічні механізми виникнення етнічних стереотипів, аналізуються внутрішні умови існування та форми прояву етноцентризму. В умовах інформаційної війни ворог намагається сформувати у жертви комплекс групової безпорадності у протистоянні, сформувати уявлення про безглуздість протистояння та можливі катастрофічні наслідки. Етноцентризм дозволяє протидіяти таким інформаційно-психологічним атакам, показуючи певну «зверхність» щодо ворога, його культурних цінностей, індивідуально-психологічних властивостей, етичних норм і їх дезорієнтації. В умовах війни з Росією росіяни стали для українців «недонацією», яка не заслуговує на визнання національної паритетності щодо інших націй. Акт агресії перекреслив усі можливі варіанти подальшої взаємодії українців і росіян, що простежується на рівні атрибуції рис особистості, особливо негативних, які приписуються росіянам масово. Питання формування національної ідентичності сьогодні – це питання національної безпеки, що вирішується різними соціальними інституціями, особливо системою освіти, на яку покладають виконання цього завдання національної ваги.

В умовах війни зростаючою проблемою стає вивчення національної ідентичності як консолідуючої характеристики індивіда та соціальної групи загалом. Національна ідентичність стає ядром формування нації, що стає інструментом дії пропаганди та впливу на масову свідомість ворожих інформаційних ресурсів. У статті представлені концептуальні узагальнення, які стосуються проблеми формування ідентичності особистості в умовах війни.

Вивчення національної ідентичності має довгу історію й еволюцію у межах різних наукових дисциплін. Ось кілька ключових етапів у розвитку вивчення національної ідентичності. На початку XIX століття зі зростанням інтересу до питань нації та націоналізму у Європі виникає

підґрунтя для вивчення національної ідентичності. Вчені Ернест Ренан і Йоганн Готфрід Гердер роблять вагомий внесок у формулювання ідеї нації та національної ідентичності. У XX столітті національна ідентичність стає об'єктом уваги для різних галузей, зокрема історії, соціології, антропології та політології. Ідеї вчених, таких як Бенедикт Андерсон, сприяли розумінню процесу формування національної ідентичності у контексті масових комунікацій і культурної історії. Бенедикт Андерсон розробив концепцію імагінарних спільнот у своєму відомому дослідженні «Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism», 1983). У своїй праці Б. Андерсон розглядає нації як «імагінарні спільноти», що утворюються завдяки спільному відчуттю належності й уявленню про спільну історію та майбутнє [10]. З кінця XX століття і на початку XXI спостерігається зростання міждисциплінарних досліджень у галузі культурології, медіа-студій, глобалізації та соціокультурного аналізу. Дослідники активно вивчають вплив глобалізації та міграції на національну ідентичність. З появою глобалізації й інформаційного суспільства вивчення національної ідентичності включає дослідження впливу світових подій, масових комунікацій і культурного обміну на ідентичність націй.

Національна ідентичність формується через взаємодію різних соціокультурних, історичних, політичних та економічних чинників. Цей процес є складним і може включати такі аспекти як спільна історія народу, мова, елементи матеріальної культури. Ці чинники взаємодіють і впливають один на одного, утворюючи складну мережу взаємозв'язків, що визначають національну ідентичність. Важливо враховувати, що цей процес є динамічним і може змінюватися внаслідок різних факторів, таких як глобалізація, міграція та зміни у політичному середовищі [5]. Особливого значення набуває територіальна та географічна спорідненість людей, спільне проживання та побутова діяльність. В умовах війни важливим показником етнічної спорідненості людей є їхня територіальна спільність, яка, як і тисячі років тому, формує спільний матеріальний і духовний побут. Загалом ми розглядаємо територіальну спільність як одну з етноформуєчих характеристик, оскільки у процесі спільного проживання люди, вступаючи у культурний взаємообмін, виробляють спільне бачення того, чим вони є у своїй генеральній сукупності, і найбільш узагальненою характеристикою стає національність.

В умовах війни ворог намагається «розчинити» націю, використовуючи елементи геноциду, що включає фізичне знищення населення, примусову депортацію, здійснення культурного тиску [6]. Здійснюючи певні утиски щодо національності, на яку чиниться агресія, ворог намагається створити умови для переходу населення під культурні рамки іншого етносу, що здебільшого має успіхи, адже є цілком реальні ризики втрати життя або здоров'я в умовах окупації.

Формування національної ідентичності в умовах війни може мати певні особливості та залежати від різних факторів, таких як тип військового конфлікту, тривалість війни, масштаби руйнувань і гуманітарних криз. Умови війни, особливо якщо вони пов'язані із загрозою суспільству чи територіальній цілісності, можуть сприяти об'єднанню нації навколо спільної ідеї та цінностей. Почуття загрози може активувати механізми самозахисту та взаємної підтримки. Умови війни часто супроводжуються інтенсивною пропагандою та психологічною війною. Спрямовані повідомлення, символіка та інші засоби можуть викликати певні емоційні реакції та формувати чітке уявлення про «ворога» та «свого» [4]. В умовах війни виникає потреба у мобілізації ресурсів, включаючи людські, економічні та інші. Процес мобілізації може створювати об'єднуючі механізми, а національна ідентичність може стати важливим чинником у мобілізації суспільства [2].

Опираючись на погляди В.В. Кириченка щодо структури особистісної ідентичності, ми вважаємо, що основною логічною схемою національної ідентичності в умовах війни є біполярна система ідентифікації [2]. Вона пояснює процеси диференціації та сегрегації всередині соціуму, особливо в умовах війни, наприклад, коли є випадки етнонаціонального змагання. Біполярна система ідентифікації дозволяє сформувати низку антагоністичних механізмів протидії ворожій культурі, де протилежний полюс етнічного сприйняття заперечується у будь-якому прояві, наприклад, у мовному, релігійному чи ціннісному. За низкою ознак етнос, який виступає соціальним антагоністом, програє тому, до якого належить особа. У наших умовах будь-які прояви російської культури сприймаються менш вартісними за українську культуру, в особливих формах культурної сегрегації – знищуються та не допускаються для подальшого поширення. В останніх дослідженнях В.В. Кириченка встановлено, що всі елементи культури, які мають атрибути «радянський» чи «російський», заперечуються на рівні сприй-

няття, а їх носії розглядаються як ворожі контрагенти [4].

Особливого значення в умовах війни мають елементи культури, безпосередньо пов'язані з реаліями військового часу, реальними історіями героїзму українців у боротьбі за незалежність. Воєнні події та героїчні вчинки можуть викликати почуття патріотизму та героїзму. Люди можуть ідентифікувати себе з воїнами, котрі захищають їхню націю, і це може посилювати їхню національну ідентичність. Війна може змінити уявлення нації про ворога та інші нації. Стереотипи та негативні уявлення про вороже можуть посилювати національну ідентичність через визначення «ми» та «вони» [3]. Умови війни можуть викликати гуманітарні кризи та спільні трагедії, що може посилити почуття спільності та солідарності всередині нації, налаштувати на допомогу іншим українцям. Збереження територіальної цілісності та захист національного простору може бути основною метою в умовах війни. Це може посилювати почуття національної ідентичності та патріотизму. Сьогодні ці процеси об'єднані спільною діяльністю у протидії ворогу, який здійснює агресію щодо представників українського етносу. У війні Росії з Україною спостерігається парадокс ідентифікації ворога з погляду росіян. Вони не вважають українців ворогами та вигадали міф про «галичан» і «бандерівців», які не є частиною народу України, штучно приєднані до слов'янського народу, тому їхня сепарація вирішить питання із приєднанням України до конгломерату дружніх держав [7]. Сьогодні для України важливо зберегти національну цілісність, не піддаючись ворожим провокаціям інформаційно-психологічних операцій, які пропагують територіальну розділеність України на «захід – схід», конфесії православної церкви, носіїв мови, прибічників культури. З цих позицій в Україні на початку 2014 року просувалася ідея федералізації як один із можливих механізмів розділення на частини та поступового поглинання. Зараз Україна стикнулася з тим, що окремі пропагандистські медіа-ресурси поширюють наративи денационалізації війни, оформлюючи це під виглядом диференціації «росіян» і «путіністів», що має зорієнтувати людей на те, що винуватцями у війні є не російський народ у своїй масі, а окремі люди, що порушує національні інтереси України та її обороноздатність. В умовах інформаційної війни цілісність національних поглядів полягає в усвідомленні пересічними українцями того, що вони є монолітною нацією, яка ставить на другий план

усі інші питання, що не стосуються захисту територіальної цілісності України. Проводячи інформаційні інтервенції, ворог розраховує під приводом захисту демократичних цінностей створити умови для розхитування міжгрупової поляризації, формування протистояння серед українців, відволікання фокусу суспільної уваги.

Пропаганда може впливати на національну ідентичність, формуючи певні уявлення, емоції та переконання серед суспільства щодо своєї нації та інших етнонаціональних груп. Вплив пропаганди на національну ідентичність особливо інтенсивний у періоди війни, політичних конфліктів або соціокультурних змін. Пропаганда може активно формувати стереотипи щодо своєї та інших націй. Це може включати створення позитивного образу власної нації та негативного образу інших, надто тих, які здійснюють агресивні та ворожі дії. Пропагандистські засоби можуть акцентувати національні досягнення, героїчні подвиги, традиції та культурні цінності для підсилення почуття патріотизму серед населення. Пропаганда може використовувати риторику, що створює враження внутрішньої чи зовнішньої загрози та сприятиме формуванню єдності серед власної нації й уявлення про інші нації як «ворогів». Вона часто використовує засоби для виклику емоційних реакцій, таких як страх, гордість, обурення чи солідарність. Це може впливати на формування емоційного підґрунтя виконання колективних дій носіями певного етносу, до якого себе зараховує особа. Структура соціальної ідентифікації побудована таким чином, що будь-яка людина може обирати певний набір ролей. В умовах соціальної стабільності ці ролі є більш індивідуалізовані, в умовах соціальних загострень – навпаки, вони тяжіють до соціальної масовості. У випадку війни в Україні, яка почалася 2014 року, ми перебуваємо в ситуації, котра ілюструє те, що для гуртування певної масової поведінки необхідно апелювати до найбільш традиційних ролей: національних, гендерних, релігійних, рідше – професійних чи соціально-класових. Сьогодні для більшості українців властиво ідентифікувати себе з національністю, що простежується на рівні побутової культури, мовної політики та інших проявів національності у побутовій діяльності, наприклад, традиціях, кулінарії, використанні елементів побуту. Важливим елементом формування національно ідентичності у період війни є вивчення спільної історії, доступ до матеріалів, які ілюструють певну тенденційність

протистояння українців загарбницькій політиці росіян [8]. Вивчення спільної історичної пам'яті дозволяє вивчити контекст етнопонаціональної взаємодії через призму етнопонаціональних взаємовідносин, що відбувалися впродовж тривалого часу між українцями та іншими етнопонаціональними групами. У цьому розрізі ворог часто маніпулює суспільними настроями українців, використовуючи суспільний контекст взаємовідносин українців та інших етнопонаціональних груп. Нині росіяни у своїх інформаційно-психологічних операціях намагаються посилити розбрат між українцями та поляками, користуючись історичними фактами, які ілюструють протистояння цих національних груп і спроби однієї поглинути іншу. З іншого боку, ворог замовчує те, що історичне протистояння між росіянами й українцями триває також не одне століття та є більш кривавим і трагічним, ніж українсько-польське [9]. Як можливий варіант протидії ворожим інтервенціям, варто використовувати політику історичного консенсусу, яка полягає у зіставленні сьогодення з історичною давниною, надаючи пріоритет саме сьогоденню, а не інтерпретуючи події та вчинки людей з погляду намірів їх етнічних предків. Посилення відчуття

національної належності дасть можливість у близькій і далекій перспективі мобілізувати українців для протидії збройній агресії, післявоєнної відбудови та залучення людей, які перебувають у вимушеній міграції, до колективної діяльності українців як етнопонаціональної групи.

Висновки. За результатами теоретичного дослідження встановлено, що національна ідентичність є вагомим елементом інформаційно-психологічної безпеки суспільства. Вона інтегрує суспільство для протидії зовнішньому ворогу, включає у себе складні елементи культури, які формувалися впродовж багатьох поколінь. Національна ідентичність в умовах війни дозволяє зберігати групову цілісність і здійснювати вплив на громадськість із погляду їхньої етнопонаціональної відмінності від ворога. Національна сеграція та сегрегація є важливими процесами, які інтенсивно розвиваються саме в умовах війни та є необхідністю для ефективної протидії ворогу. В умовах воєнного сьогодення це потребує консолідації українців навколо сильної ідеї національної єдності та паритетності з іншими етнопонаціональними групами, що простежується у прагненні українців до рівності з іншими націями Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30.
2. Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 245 с.
3. Кириченко В.В., Дудник О.Ю. Психосемантична репрезентація образу ворога в українському медіапросторі (після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України). *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 1. С. 5–11.
4. Кириченко В.В. Контекстуально-семантична диференціація міжгрупових атрибутів «радянський» та «європейський» у призмі етнопонаціонального сприйняття українців. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 1. С. 85–90.
5. Бевз Т. Вплив глобалізації на утвердження національної ідентичності в умовах війни: виклики і загрози. *Українознавство*. № 3 (84). 2022. С. 8–26.
6. Кириченко В.В., Савиченко О.М. Genocides in the collective memory of ukrainians: the psychological practice of coping. *Десятий Міжнародний Симпозіум з Мультидисциплінарного Вивчення Пам'яті «Пам'ять геноцидів / Геноциди пам'яті», 13–14 жовтня 2022 року*, Інститут соціальних і гуманітарних наук «Альфонсо Велес Плієго» Заслуженого Автономного Університету Пуебла (Мексика) і Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики. 2022. Режим доступу : <https://view.genial.ly/63465456d1252f0011938b12>.
7. Кириченко В.В. Психологічний аналіз медійного дискурсу російсько-української війни. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 239–244.
8. Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України*. 2022. Вип. 1. № 330. С. 12–38.
9. Кириченко В.В., Савиченко О.М., Сардаковський Я.А. Історична пам'ять українців: до проблеми психологічного вивчення українсько-польського протистояння та примирення. Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти і родини в умовах війни. Міжнародне науково-практичне видання / за заг. ред. І. Манюха, Г. Собчук. Т. II. Варшава – Київ : ПАН. Гнозис, 2018. С. 43–57.
10. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. The New Social Theory Reader. Routledge. 2008. 464 p.